

9. Литовченко О. Храми Чернігова у кіномистецтві / О. Литовченко // Хрещення Київської Русі: визначна подія в історії українського народу: матеріали науково-практичної конференції. – Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2013. – С. 60–63.

10. Студьонова Л. Чернігівський beau monde, або Записки бібліографа / Л. Студьонова. – Чернігів: Десна Поліграф, 2016. – 256 с.

11. Ахундова А. «Там на неведомых дорожках...» (По мотивам книги Э. Успенского «Вниз по волшебной реке» / [Режиссерская разработка Михаила Юзовского]. – М., 1981. – 77 с.

Литовченко А.Л. Панорама Черниговского Детинца по материалам киноленты «Там, на неведомых дорожках...» (1982 г.)

В статье речь идет о роли архитектурно-ландшафтной среды исторического центра Чернигова в создании фильма-сказки «Там, на неведомых дорожках...». Часть съемок этой киноленты проходила на территории древнего Детинца в 1981 г., что дает представление о состоянии памятников архитектуры и исторического центра во время создания фильма.

Ключевые слова: фильм-сказка, Детинец, памятники архитектуры, декорации.

Lytovchenko O.L. The view of Chernihiv Dytynets by the materials of film «On unknown paths...» (1982)

The article is devoted to the role of architectural and landscape environment of historical center of Chernihiv in making film-tale «On Unknown Paths...». The part of the film was made in Chernihiv in 1981 that gave a chance to analyze state of architectural monuments on Dytynets territory.

Key words: film-tale, Dytynets, architectural monuments and scenery.

26.02.2018 р.

УДК 37.014.62-057.343 П. Зайцев

Н.М. Демиденко

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА ЗАЙЦЕВА (1886–1965) –
ВІДОМОГО ШЕВЧЕНКОЗНАВЦЯ,
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА:
ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ**

У статті досліджуються основні віхи біографії та наукової діяльності ученого, відомого шевченкознавця, публіциста, редактора, громадсько-політичного діяча, уродженця м. Суми Павла Івановича Зайцева. Особлива увага приділена його праці «Життя Тараса Шевченка».

Ключові слова: П.І Зайцев, Т.Г Шевченко, наукова діяльність, шевченкознавство.

*«В эпохи, коли «дрібніють люди на землі», збуджується цікавість до біографій «великих», наслідком чого з'являється життєпис, як літературна форма».
(Євген Маланюк, «Книга спостережень»)*

Павло Іванович Зайцев – один із найвідоміших дослідників життя і творчості Т. Шевченка, котрому на початку ХХ ст. вдалося створити академічну біографію Тараса Шевченка, яка активно в подальшому буде використовуватися великою плеядою шевченкознавців. Роботи П.І. Зайцева засвідчили перехід від аматорства до наукового дослідження життя і творчості українського

Пророка. Професор Павло Зайцев, провідний шевченкознавець, широко відомий у світових наукових колах, на жаль, залишався довгий час маловідомим в Україні і навіть у своєму рідному місті.

Життя і творчість видатного українця стали предметом вивчення дослідників Є. Маланюка, В. Міяковського, С. Білоконя, Н. Грайцера, Р. Радишевського, Г. Івануценка та інших. Але у висвітленні постаті Павла Зайцева дотепер існує чимало прогалин. Метою даного дослідження є узагальнення його впливу на національно-культурний розвиток та вклад у науку як шевченкознавця.

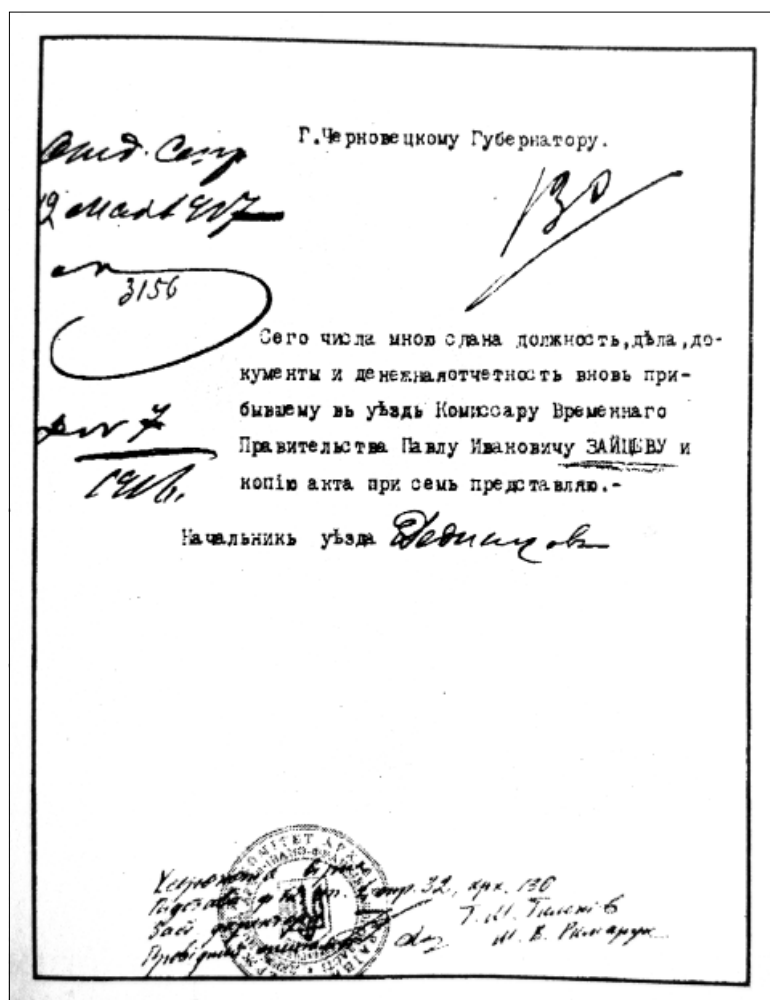
На батьківщині документальні свідчення про діяльність П. Зайцева були практично відсутніми. Зокрема, дослідник, архівіст Г.М. Івануценко згадує, що вперше про свого земляка дізнався у Мюнхені, навчаючись у 1999 р. в Українському Вільному Університеті [1, с. 43].

Народився П.І. Зайцев у місті Суми. Згідно запису у метричних книгах сумської Іллінської церкви дата його народження – 10 вересня 1886 р., дата хрещення – 16 вересня 1886 р.. Батько Павла, Іван Арсенович, «був помічником класних наставників Сумської Олександрівської гімназії, був справжнім консерватором, «стовпом» тодішнього режиму і не виявляв ніякої симпатії до українського» [1, с. 44].

Навчався Зайцев у Сумській Олександрійській гімназії, де на той час існував підпільний український гурток, учасники якого розповсюджували листівки, так звані «метелики» українознавчого змісту. Про свої дитячі та юнацькі роки Зайцев завжди згадував з великою теплою. У 1904 р., після закінчення гімназії, він вступив до юридичного факультету Петербурзького університету. З часом він став активним учасником української громади, до складу якої входили представники української передової інтелігенції: Д. Дорошенко, С. Єфремов, О. Лотоцький, П. Стебницький, О. Грушевський, Д. Донцов та інші [1, с. 45].

Інтерес до творчості Шевченка у Зайцева проявився ще у студентські роки. Тоді ж він і почав друкувати перші літературознавчі статті. З 1909 року він упродовж чотирьох років зібрав чималу кількість матеріалів, які не увійшли до повного видання Кобзаря 1907 року. У своєму зібранні молодий дослідник мав багату колекцію автографів Шевченка.

Отримавши у 1909 році диплом юриста, П. Зайцев вступив на навчання до історико-філологічного факультету цього ж Петербурзького університету. Після закінчення навчання в університеті у 1913 р. він відвідав рідні Суми. Вельми цікавим є той факт, що учений, котрого з неабияким азартом у той час звинувачували в націоналізмі, рішуче виступив за шанобливе ставлення до свого земляка, російського літератора Івана Ключникова. У «Сумському віснику» Зайцев надрукував статтю, в якій наголошував, що саме сумському письменнику Ключникову зобов'язані своєю успішною творчістю такі видатні письменники, як Белінський та Тургенев. Беззасте-

Документ про передачу справ комісару
Тимчасового уряду П. Зайцеву, травень, 1917 р.

режно об'єктивний у своїх судженнях, він різко засудив сумську інтелігенцію у її «безпам'ятстві» по відношенню до свого талановитого земляка [2, с. 5].

Протягом 1912–1914 рр. Зайцеву вдалось опублікувати багато невідомих творів, листів і документів до біографії Шевченка [3, с. 714]. Займаючись пошуком матеріалів, йому пощастило віднайти матеріали, які раніше були невідомі для широкого загалу. Так, у 1912 р. у Нижньому Новгороді він знайшов 8 малюнків Шевченка із серії «Притча про блудного сина».

Навчання молодого студента було пов'язане з активною політичною і громадською діяльністю. Зайцев вступає до Революційної української партії (РУП), до діяльності місцевої громади ТУП долучається ще з 1907 року. У березні 1912 р. в українському клубі «Кобзар» Зайцев знайомиться з С. Петлюрою, з яким пізніше виїде в еміграцію [4, с. 21].

Продовжуючи невпинно займатися вивченням творчості Шевченка, учений вже у 1914 р. за прижиттєвими виданнями Шевченка гоуге і видає у Петербурзі «Кобзар». У тому ж 1914-му році він своєю працею про перше кохання Шевченка започатковує процес «наближен-

ня» по-справжньому живого Шевченка, тісно пов'язуючи його творчість з популяризацією українського слова. Так, у 1915–1917 рр. на нелегальних університетських курсах у Петербурзі він викладає українську літературу [5, с. 5].

Петроградський осередок ТУП, до якого належав П. Зайцев, 9 березня 1917 р. виступив із декларацією, в якій були окреслені наступні вимоги українців: національна автономія, українізація народної освіти, звільнення полонених під час війни. Зі створенням у Петрограді Української Національної ради П. Зайцева обрали до її виконавчого комітету. У квітні 1917 р. Тимчасовий уряд за рекомендацією Д. Дорошенка призначив Зайцева Косовським повітовим комісаром на окупованому російськими військами Підкарпатті. А від Петроградської української громади він був обраний членом Центральної Ради [6, с. 94–95].

У тому ж 1917-у році, приїхавши у своїх справах до Петербургу, Зайцеву вдається попрацювати в архіві III відділу «власної царської канцелярії», перевезеного з Департаменту освіти поліції до будинку Академії Наук [1, с. 46]. У цьому архіві Зайцев натрапляє на рукопис Костомарова «Книг битія» Кирило-Мефодіївського товариства та автографи поетичної збірки Шевченка «Три літа». Опрацювавши матеріали, П. Зайцев друкує їх у Києві разом із статтею «Книга битія Костомарова як документ і твір» у журналі «Наше минуле» [1, с. 47]. Тобто, завдячуючи саме Зайцеву, сучас-

ники мають змогу ознайомитись з унікальною «Книгою буття Українського народу».

Повернувшись до Києва 15 вересня 1917 р., не полишаючи творчої праці, вже за влади гетьмана Скоропадського, відомий учений-літературознавець очолює канцелярію Генерального секретаря у справах освіти. Загальна канцелярія (в листопаді 1917 р. була перейменована на Департамент загальних справ) мала надзвичайно важливе значення у забезпеченні діяльності Генерального секретарства освіти. Співробітники канцелярії опікувалися розробкою проектів загального характеру, адміністративними та господарськими справами.

У той же час П. Зайцев успішно працює на педагогічній ниві, викладаючи педагогіку в Українській педагогічній академії, Українському народному університеті, другій Київській гімназії. Йому вдається розпочати видання часопису історії, літератури і культури «Наше минуле», навколо якого об'єдналися Г. Нарбут, М. Грушевський та інші відомі представники української інтелігенції [6, с. 95]. У своїх спогадах «Мої зустрічі з Г.І. Нарбутом» між трьох стовпів» М. Зеров «поруч із Г. Нарбутом та В. Модзалевським називає

П. Зайцев, 1910-ті роки

ал, дослідник додає і власних ліричних коментарів. Це надає монографії не лише наукового, а й науково-популярного характеру, що робить її доступнішою і зрозумілішою для широкого кола читачів.

Слід окремо зазначити, що П. Зайцев зовсім по-новому висвітлює десятирічний період перебування Шевченка на засланні, показуючи його не лише як суворо солдатчину, а й період активної творчої праці. Якщо у попередніх дослідженнях Т. Шевченка «поставав як живцем похований на цілих десять років у мертвому степу за Каспійським морем, серед пісків і солонців, замордований муштрою», то П. Зайцев характеризує заслання Шевченка як період «несамовитої творчої енергії», «коლოსальний вибух художньої творчості» [8, с. 219]. Опираючись виключно на факти, Зайцев зазначає, що за одну зиму в Аральській експедиції Шевченко написав не менше робіт, ніж за шість попередніх років на волі.

В. Дорошенко справедливо зауважував: «Ні на йоту не відступаючи від наукової правди дав він нам незвичайно живу й пластичну, овіяну справжньою любов'ю і пієтизмом до великого поета-страдника повість, а не суху академічну розвідку. Вона відрізняється від відомих у цілому світі романів про життя визначних людей тим, що в ній нема нічого вигаданого» [10, с. 208].

Підкреслюючи, що монографія Зайцева «Життя Тараса Шевченка» є справді найдокладнішим змалюванням Шевченкового життя серед відомих на той час аналогічних праць, В. Дорошенко продовжував стверджувати, що «...у книзі П. Зайцева маємо критично перевірену, не спотворену жодною партійною публіцистикою біографію Шевченка, що стоїть на належній височині і відповідає матеріалам, які досі нам відомі» [10, с. 208].

П. Зайцев невпинно відстоював при публікації творів Шевченка їх автентичність, зауважуючи, що у попередніх виданнях ця автентичність була дещо порушена П. Кулішем, що є неприпустимим. Він часто повторював, що шевченкознавці наскільки люблять «корегувати» Шевченка,

що він, мабуть, своїх творів і не впізнав би.

У 1988 р. монографія «Життя Тараса Шевченка» вийшла англійською мовою в Торонто у перекладі та із передмовою Ю. Луцького. У передмові англійською мовою редактор писав, що дана монографія П. Зайцева залишається найстараннішою й найбільш збалансованою біографією Шевченка.

Павло Зайцев, окрім біографічних розвідок, працював матеріали про особливості творчості Т. Шевченка, для якого «молитися і творити» були поняттями тотожними. Результатом аналізу стала стаття Зайцева «Як творив Шевченко поет», надрукована у Варшаві у 1939 р. та реферат «Психологічний портрет Шевченка», прочитаний у 1941 р. в Кракові у приміщенні українського видавництва [10, с. 218].

У 1941 р. П. Зайцев переїздить до Берліну, де бере участь у виданні часописів «Український вісник» та «Українець». Дещо пізніше, у 1961 р., він підготував публікацію «Як окрадають Шевченка на нашій не своїй землі», в якій критикує обмежене трактування радянськими шевченкознавцями поета. У 1963 р. Зайцев стає членом Української національної Ради – об'єднання українських організацій за кордоном, головою якої був сумчанин Борис Іваницький [1, с. 51].

Р.П. Радишевський подає розлогий список праць, написаних Зайцевим в еміграції: «Шевченко і поляки» (1934), «Два польські персонажі в повістях Тараса Шевченка» (1935), «Шевченко як художник і графік» (1936), «Викуп з неволі Шевченка» (1935), «Незабутній учитель Шевченка» (1934), «Жінка на життєвих шляхах Шевченка» (1939), «Незнані матеріали про Шевченка та інших українських письменників» (1939) та ін. Стає зрозумілим, чому у 1948 р. УВАН саме Павла Зайцева обирає директором інституту шевченкознавства.

Інтерес Павла Зайцева до творчості Шевченка був не випадковим. Згадаймо, що улюбленим героєм шевченківських поезій був повстанець-гайдамака, козак-запорожець, який виступає оборонником рідного краю, носієм народної правди й честі. Поняття свободи найчастіше постає у Шевченка не у вигляді туманно-абстрактної мрії, а відтворюється як категорія конкретна, наснажена революційним змістом. І тому наукова діяльність Павла Зайцева так тісно перепліталась з політично-революційною діяльністю.

Творчості Шевченка Зайцев не зраджував до останніх днів свого життя.

Смерть застала П. Зайцева, коли він завершував роботу над своїми працями «Етика й естетика Шевченка», «Коментарі до споминів про Шевченка його сучасників», «Творчість Шевченка». На жаль, всі вони залишились незавершеними. Помер видатний вчений 2 вересня 1965 р. у Мюнхені, похований на українському цвинтарі Вальдфрідгоф.

На жаль, творча спадщина Павла Зайцева, яка заслуговує на подальше вивчення і глибоке переосмислення, не

дійшла до нас своєчасно. Перевидання її в Україні відкриває не лише правдивий, нетрадиційний образ Шевченка, а й повертає з небуття незаслужено забуте ім'я видатного шевченкознавця, якому у 2017 р. сумчани встановили таку меморіальну дошку біля Олександрівської гімназії – освітнього закладу, де свого часу навчався Павло Іванович.

Кожна епоха має свої особливості. Ми маємо з кожної вибирати те, що є цінним і тривким. Для всіх подальших дослідників творчості Т.Г. Шевченка наукові публікації Павла Зайцева назавжди залишаться вірним і надійним путівником, дороговказом до справжнього, неупередженого розуміння українського Пророка.

ПОСИЛАННЯ

1. Іванущенко Г. Сумчани в боротьбі за волю / Геннадій Іванущенко. – Вид. 2-ге, доопрац. – Суми : Видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2016. – 192 с.
2. Гамлет Сумського повіту // Панорама Сумщини, – 1992. – 7 травня. – № 123. – С. 5.
3. Енциклопедія Українознавства: словникова частина. – Т. 2 / гол. Редактор проф. д-р В. Кубійович; Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955. – 857 с.
4. Білокінь С. Сполучив легкість і літературну вправність викладу із вдумливою аналізою / С. Білокінь // Слово і час, – 2010. – № 6. – С. 18–25.
5. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев. – Нью-Йорк-Париж-Мюнхен, 1955. – 456 с.
6. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: бібліографічний довідник / В. Верстюк, Т. Осташко. – Київ, 1998. – 220 с.
7. Плющ В. Боротьба за українську державу під советською владою. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1973. – 125 с.
8. Радишевський Р.П. Павло Зайцев – шевченкознавець / Р.П. Радишевський // Наукові записки Бердянського педагогічного університету. – 2014. – Вип. 1. – С. 213–223.
9. Полонська-Василенко Н. Професор Павло Іванович Зайцев (1886–1965) / Н. Полонська-Василенко // Український вільний університет. Наукові записки. – Мюнхен, 1965–1966. – С. 225–228.
10. Дорошенко В. Нові праці про Шевченка: літературна біографія Тараса Шевченка / В. Дорошенко // Зарубіжне шевченкознавство. – Річник 5. – 1956. – С. 207–209.

Демиденко Н.М. Деятельность Павла Зайцева (1886–1965), известного шевченковедца, общественно-политического деятеля: возвращение из забвения

В статье исследуются основные вехи биографии и научной деятельности ученого, известного шевченковедца, публициста, редактора, общественно-политического деятеля, уродженца г. Сумы Павла Ивановича Зайцева. Особенное внимание уделено его книге «Жизнь Тараса Шевченка».

Ключевые слова: П.И. Зайцев, Т.Г. Шевченко, научная деятельность, шевченковед.

Demydenko N.M. Activity of Pavlo Zaitsev (1885-1965) – famous researcher of Taras Shevchenko, civil and political leader: return from silence

The main stages of biography and scientific activity of publicist, editor, civil and political leader, Sumy-born Pavlo Ivanovych Zaitsev are analyzed. Great attention is paid to the analysis of his work «Life of Taras Shevchenko».

Key words: Pavlo Zaitsev, Taras Shevchenko, scientific activity, researcher of Taras Shevchenko.

19.03.2018 р.

УДК 520.1(477-25) (092) П. Романчук

**С.А. Салата
В.О. Константинов**

ПАВЛО РОМАНЧУК – УРОДЖЕНЕЦЬ СІВЕРЩИНИ І ДИРЕКТОР КИЇВСЬКОЇ АСТРОНОМІЧНОЇ ОБСЕРВАТОРІЇ

Сіверщина дала світові багато видатних особистостей в різних галузях культури і науки: промисловців, меценатів, співаків, музикантів, вчених, військових. Серед останніх треба згадати Героя Радянського Союзу (1944) Павла Родіоновича Романчука, який після закінчення Другої світової війни пройшов шлях від аспіранта до посади директора Астрономічної обсерваторії при Київському державному університеті (тепер – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Дана стаття присвячена життєвому та творчому шляху уродженця Сіверщини, кандидату фізико-математичних наук, доценту, директору Київської астрономічної обсерваторії у 1972–2003 роках П.Р. Романчука.

Ключові слова: астрономія, обсерваторія, університет.

Павло Родіонович Романчук народився в сільській родині 11 березня 1921 р. на хуторі Гринів Роменського району Сумської області. Цей хутір був знищений під час окупації в роки Другої світової війни. Батько, Родіон Іванович Романчук (1888–1974), та мати Ірина Григорівна (1891–1962) мали шість десятин (8,74 га) землі і займалися сільським господарством. У сім'ї крім Павла було ще двоє синів: Іван (1914 р. н.) та Микола (1919 р. н.). Батьки трьох дітей лояльно відносилися до радянської влади, своєчасно сплачували всі податки. Але це не врятувало сім'ю від репресій: у 1930 р. батько був засланий до Архангельської області Росії. Земля та майно родини були конфісковані. Мати змушена була поїхати до Ромен на заробітки. Старший брат Іван подався на заробітки на північ, а Микола тривалий час переховувався на хуторі. Павла ж забрала на виховання хрещена матір. У 1933 р. із заслання повернувся батько. Сім'я стала жити у Ромнах. Згодом Іван вивчився на бухгалтера, працював за цим фахом на півночі Росії, а останні роки жив у Ленінграді (нині – Санкт-Петербург), де помер у 1993 р. Середній брат Микола вступив на навчання до сільськогосподарського інституту у Глухові, потім був призваний в армію і загинув на війні у 1941 р. [1, с. 108].

У 1929 р. Павло Родіонович пішов до початкової школи на хуторі Гринів. З 5-го по 8-й класи він навчався у школі села Засуля. Після закінчення 8-го класу Засульської середньої школи переїхав вчитися до м. Ромни, де навчався у середній школі № 3. У 1939 р. він закінчив 10-й клас і поступив на навчання до Херсонського педагогічного інституту на фізико-математичний факультет. Але провчився він всього один місяць і був призваний на військову службу до лав Червоної Армії.

П.Р. Романчук розпочав військову службу рядовим 17-го окремого місцевого стрілецького батальйону в місті Можайськ Московської області. Після закінчення та складання іспиту у листопаді 1940 р. його призначено командиром відділення і переведено на службу в